

До питання про чисельний склад Української повстанської армія

Статтю присвячено дослідженню проблеми чисельного складу УПА в роки Другої світової війни. Автор обґрунтовує максимальну чисельність підрозділів у кількості 150 тис. осіб у період найбільшої чисельності навесні 1944 р.

Ключові слова: ОУН, УПА, національно-визвольний рух, збройна боротьба.

Ленартович Олег. К вопросу о численном составе Украинской повстанской армии. Стаття посвящена исследованию проблемы количественного состава УПА в годы Второй мировой войны. Автор обосновывает максимальное количество подразделений в количестве 150 тыс. человек в период наибольшей численности весной 1944 г.

Ключевые слова: ОУН, УПА, национально-освободительное движение, вооруженная борьба.

Lenartovich Oleg. To the Question About Numerical Strength of UPA. The article is devoted research of problem of numerical strength of UPA in the years of Second world war. Author of base ground maximal quantity of subsections in an amount 150 thousand of persons in a period most quantity in spring in 1944.

Key words: OUN, UPA, national liberation motion, armed fight.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із найбільш суперечливих питань, пов'язаних з історією українського визвольного руху в роки Другої світової війни, і сьогодні є визначення кількісного складу збройних підрозділів УПА. Вітчизняні дослідники по-різному оцінюють їхню чисельність. Вона коливається в межах від 30 до 200 тис. вояків у період найбільшого чисельного зростання навесні 1944 р. Така велика різниця в показниках визначається методикою проведення підрахунків та використання авторами тієї джерельної бази, яка підтверджує запропоновану ними концепцію. Суб'єктивний підхід переважно продиктований політичними вподобаннями.

За належності авторів до ОУН відзначається завищення чисельних показників, які не обґрунтовуються документально. Це характерно для робіт, які опублікували представники української діаспори (П. Мірчук, М. Лебедь та ін.). Вони обґрунтовують виняткову роль ОУН в політичному житті населення західноукраїнських областей і покликані підтвердити тезу про масову підтримку українцями визвольного руху. Суб'єктивність тверджень та неналежна наукова розробка проблем значно знижують наукову цінність цих публікацій.

У працях сучасних українських істориків здійснено спробу обґрунтувати власні підрахунки різноманітними радянськими джерелами (документи НКВС, КП(б)У), але кількісні показники значно відрізняються навіть у разі використання авторами тих самих документів. Цю різницю можна пояснити, по-перше, бажанням довести існування мінімальної чисельності УПА, яка не буде викликати жодних сумнівів в опонентів, по-друге, позицію дослідників визначають політичні чинники (неоднозначне ставлення населення до проблеми ОУН і УПА), що призводить до заниження чисельного складу націоналістичних підрозділів. Запропонована наукова розвідка покликана уточнити інформацію про чисельний склад УПА і не претендує на остаточне розв'язання питання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перехід до збройної антинімецької боротьби для українських націоналістів був болісним і тривалим процесом. Рішеннями 1-ї конференції ОУН-б, що проходила восени 1941 р., було визначено тактико-стратегічні завдання організації на ближчий час. Вони передбачали перехід на нелегальне становище членів ОУН, збереження нейтралітету стосовно окупаційної влади, заборону вести відкриту антинімецьку пропаганду, використовувати всі можливості легальної роботи (проникати в установи, організації, влаштовуватися на підприємства, оселятися в містах тощо), готувати матеріальну та кадрову базу для загального повстання [1, арк. 1–3].

До середини 1942 р. керівництво бандерівської течії негативно ставилося до партизанських методів боротьби, вважаючи цей шлях безперспективним і шкідливим для національно-визвольного руху. Це зафіксовано в їхній листівці «Боротьба партизанів та наше ставлення до неї» (червень 1942 р.).

У ній сказано: «Ми ставимося до партизанки вороже і рішуче її поборюємо. Сталін і Сікорський хотіли вбити одним пострілом двох зайців: знешкодити німців і з німецькою допомогою розбити українців. Ми мусимо берегти наші сили... Наш шлях – це не партизанська війна кількох сотень чи навіть тисяч, а народна революція мільйонних мас України» [2, арк. 1; 3, арк. 24]. Тому пропозиції крайового проводу ПЗУЗ негайно розпочати формування бойових підрозділів на Волині викликали опір урядуючого провідника ОУН-б М. Лебеда, що призводило до складних дискусій та взаємних звинувачень.

Мельниківська організація теж негативно ставилася до ідеї збройної боротьби, адже сподівалася на допомогу Німеччини у справі відродження української державності. У пропагандистській листівці, датованій червнем 1941 р., йшлося про співпрацю та союзницьке ставлення проводу ОУН-м до окупаційної влади: «Провід українських націоналістів певний, що майбутня співпраця України й Німеччини складеться в обопільній доброзичливості та пошані для добра обидвох народів» [4, арк. 2]. Мельниківці проголошували за мету створення держави між Дунаєм, Карпатами й Каспійським морем. За устроєм вона повинна була нагадувати Німеччину, очолюватися вождем нації А. Мельником [5, 38–49].

Пасивність ОУН-м була наслідком проницецької орієнтації та фізичного знищення більшості активістів у 1941 р. Це підтверджується і німецькими джерелами. Зокрема, у звіті начальника поліції безпеки і служби безпеки в Україні від 22 травня 1942 р. повідомлялося: «...В результаті затримання значної кількості мельниківців в Києві, активність мельниківського руху далі не розвивається» [6, арк. 12].

Позиція проводу аргументувалася фізичним знищенням їхніх активістів та потребою збереження сил. Часопис «Сурма» звинувачував бандерівців у вбивстві членів похідних груп, що рухалися на Волинь. Зокрема, на Сокальщині загинули Пукса, Мисковець, Шуйський, Шульга, провідник Волині О. Куц, крайовий провідник на західноукраїнських землях І. Мисик. Згадується про вбивство Сенника й М. Сціборського в Житомирі та ін. Ці звинувачення ґрунтувалися на свідченнях очевидців і були вірогідними, незважаючи на категоричне заперечення з боку керівництва ОУН-б [7, арк. 36–37].

Втрати ОУН-м значно зросли із початком репресій окупаційної влади щодо українських націоналістів. Перші масові розстріли мельниківців розпочалися в грудні 1941 р. в Житомирі. У Києві загинули член центрального проводу Я. Чемеринський-Оршан, П. Олійник, І. Рогач, О. Теліга, М. Теліга, І. Кошик та багато інших активістів [7, арк. 37].

Небезпека втрати ініціативи, другорядна позиція у визвольному русі та неприховане протистояння з бандерівською ОУН змусили організацію розпочати формування власних збройних підрозділів, хоча провід і надалі дотримувався тактики політичного «конструктивізму» і «довгодистанційності», що на практиці означало збереження нейтралітету стосовно окупаційної влади та пасивність у справі підготовки національної революції в Україні [8, арк. 22]. Активізація мельниківців припала на серпень 1942 р. Теоретичною і практичною підготовкою воєнізованих формувань керував О. Кандиба («Ольжич»), який був призначений А. Мельником заступником голови ПУНу та Головою проводу на українських землях. Відповідальним за проведення організаційної роботи у східних областях призначено П. Онуфрика («Коник»), а західних – В. Штуля [9, арк. 194].

Організацією військової роботи на території південної Волині доручено було займатися обласному бойовому комендантові О. Бабію («Арієць», «Білий»). Функції бойового коменданта Кременецького повіту виконував М. Данилюк («Блакитний»), Дубнівського – Р. Кивелюк («Ворон»). У процесі практичної роботи зі створення бойових одиниць виникла проблема їх фактичного підпорядкування. Створена бойова сітка могла стати складовою частиною політичної сітки ОУН-м, що звужило б її соціальну базу. Формальна незалежність структури давала змогу залучати позапартійний загал, зробити рух загальнонародним тому 19 серпня 1942 р. на організаційній нараді в Крем'янці було прийнято рішення про підпорядкування військового коменданта виключно військовому керівництву [10, 60].

Організаційні зусилля вже згаданих бойових комендантів дали змогу створити малочисельні військові підрозділи на Крем'янецьчині, в Торчинському, Луцькому й Ківерцівському районах Волині. Ключової ролі у визвольному русі вони не відігравали й лише створювали ілюзію збройної боротьби ОУН-м проти окупаційної влади [11, арк. 11].

На думку автора, основною причиною формування бойових підрозділів ОУН-м стало бажання отримати підтримку з боку українського загалу, подолавши імідж партії прони́мецької орієнтації. Імовірно, що в планах організації передбачалося створення єдиного військового штабу з УПА-Б-Б і поступове підпорядкування бульбівських підрозділів проводу мельниківської організації через контрольований командний склад. У разі реалізації це дало б змогу заявити про себе окупаційній владі як про силу, на котру слід зважати, забезпечило б провідні позиції ОУН-м у національно-визвольному русі.

Причинами, які спонукали початок збройного опору ОУН-б, можна вважати негативне ставлення німецької влади до відродження української державності, масові арешти провідників організації, початок жорстокої окупаційної політики, поширення польського націоналістичного підпілля та радянського партизанського руху.

У квітні 1942 р. на околицях Львова (4-5 км від шосе Львів–Київ, біля с. Яричів Новий) члени ОУН-б провели другу конференцію, присвячену аналізу ситуації та визначенню стратегії організації в нових умовах. На засіданні були присутні 10 осіб, серед яких: М. Лебідь («Максим Рубан»), І. Климів («Легенда»), Мирон («Орлик»), Я. Старух («Синій»), З. Матла («Дніпровий»), Д. Клячківський («Клим Савур»), М. Степняк («Сергій»), Турманович («Юрко», «Косар») [1, арк. 16].

Серед рішень цього зібрання основними стали: підтвердження законності Акту 30 червня 1941 р., визнання за ОУН-б монопольного права бути єдиним політичним центром визвольної боротьби, необхідності збройного опору окупаційній владі. Укотре було підтверджено, що основним фронтом для ОУН-б залишається «фронт боротьби з московським імперіалізмом» тому передбачалося створення союзу «Поневоленіх народів СРСР». Першим кроком у цьому аспекті мали стати домовленості з польською стороною про спільну боротьбу проти СРСР або забезпечення їхнього нейтралітету. Тобто першочерговим стратегічним завданням стала підготовка до створення власних збройних сил та боротьба з радянськими партизанами. Така позиція ОУН-б визначала майбутню збройну боротьбу як двофронтову: проти німецької окупаційної та радянської влади [12, арк. 28–30; 13, 48–52].

Під час проведення цієї конференції виникла конфліктна ситуація. Фактично йшлося про заколот, який очолив І. Климів, намагаючися заарештувати М. Лебеда та інших членів проводу і самому очолити організацію. Причиною такої поведінки стала непоступлива позиція урядуючого провідника ОУН-б стосовно потреби негайно розпочати формування збройних підрозділів на Волині (на цьому наполягав Крайовий провід). Спроба виявилася невдалою, а І. Климів був усунутий з посади організаційного референта і виведений зі складу Центрального проводу [1, арк. 19].

Крайовий провід на Північно-Західних українських землях найбільш активно підтримував думку про необхідність збройної боротьби, адже ініціативу на Волині перехопив Т. Бульба-Боровець. Потрібно було негайно повернути собі позицію лідера, а отже готуватися до антинімецького виступу. Важливим чинником стало і зростання чисельності радянських партизанських загонів на Волині. У разі відмови чи затягування початку антинімецької боротьби населення регіону могло їх підтримати, а це створювало загрозу втрати контролю над великими лісовими масивами (потенційними базами повстанських підрозділів) та звуження соціальної бази національно-визвольного руху.

Членами Крайового проводу було підготовлено три основні тактичні концепції: 1) «Міліарна» – передбачала створення 300 тис. армії та боротьбу проти радянської влади, яка буде ослаблена війною, одночасно підготовка революції поневоленіх народів СРСР; 2) «Еміграційна» – ґрунтувалася на твердженні, що більшовики ще сильні й створення збройних загонів спровокує репресії та невинувдані втрати, тому потрібно вивести основний склад ОУН на еміграцію, обмежитися політичною боротьбою і дочекатися розпаду Радянського Союзу; 3) «Визвольна» – пропонувала зайнятися створенням та розбудовою армії, яка з позиції сили дала б можливість впливати на політику європейських держав, демонструвати наміри, обороняти населення від сваволі та терору окупаційної влади, польського підпілля, червоних партизанів [14, 161]. Не чекаючи рішення ЦП ОУН-б КП ПЗУЗ, почав самостійно реалізовувати «Визвольну» концепцію на Волині, починаючи з весни 1942 р.

Г. Стародубець у власному дослідженні «ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.)» стверджує, що навесні 1942 р. ОУН-б була цілком лояльною до німецької окупаційної влади, посилаючися на спогади Р. Петренко, С. Мудрика-Мечника, Є. Стахова, які пояснюють пасивність організації внутрішньопартійною неузгодженістю в питанні потреби антинімецької боротьби [15–17].

Ця теза може бути правильною лише в разі визначення позиції представників Центрального проводу ОУН-б. Стосовно Волинського проводу вона не відповідає дійсності. Згідно з німецькими документами вже в травні 1942 р. бандерівська організація активізувалася стосовно творення збройних підрозділів на Волині, проведення військової підготовки кадрів, антинімецької пропаганди, саботажу розпоряджень окупаційної адміністрації. У донесенні начальника поліції і служби СД від 22 травня 1942 р. наголошується, що на Волині бандерівці активно готуються до національної революції, характер їхньої діяльності має антинімецький характер, основою для майбутньої української армії може стати українська поліція та міліція, де проводиться активна пропагандистська робота, здійснюється військовий вишкіл у нелегальних школах. Згадується, що одна з них розташована в Клевані, де в кінці 1941 р. проходили спецпідготовку 25 осіб [6, арк. 8–9].

Волинські реалії відрізнялися від галицьких більш жорстким окупаційним режимом, наявністю збройних загонів Т. Бульби-Боровця, який задекларував власну боротьбу як антинімецьку і здобував дедалі більшу прихильність населення поширенням впливу червоних партизанів. Ці фактори стимулювали КП ПЗУЗ до початку активних дій. У 1942 р. на Волині формуються збройні підрозділи ОУН-б, які були схожі на стихійно створені групи самооборони. Для надання організованості цьому руху, відповідно до рішення військової конференції, проведеної на початку грудня 1942 р. у Львові, крайовому провідникові Д. Клячківському доручено зайнятися створенням військових відділів на Волині–Поліссі. Вибір регіону був не випадковим, адже окрім сприятливих природних умов населення вже було втягнуто до збройної боротьби в лавах Поліської січі, підтримувало ОУН і зазнавало репресій із боку окупаційної влади (знищено село Кортеліси на Ковельщині, масові розстріли в Цумані й Клубочині, на Луччині та ін.), тероризувалося польським підпіллям. Це був етап створення самооборонних кущових відділів (СКВ). Основу цих загонів склали члени ОУН-б та симпатизи з місцевого населення. Поряд із цим здійснювалися і мобілізаційні заходи, організовувалися старшинські та під старшинські курси, нагромаджувалася зброя, закладалися бази продовольства, будувалися бункери та криївки [18, 152].

Восени 1942 р. крайовий провід ПЗУЗ звернувся до проводу ОУН-б із пропозицією розширити самооборонні кущові відділи до рівня мобільних збройних відділів, які могли б оперативніше переміщуватися в ті райони, де була потреба. Для налагодження цієї роботи направлено поручника В. Івахова («Сонар», «Сом»), що був до цього часу командиром підпільної підстаршинської школи в Поморянах. Восени 1942 р. з найкраще вишколених вояків самооборонних відділів Сарненщини було створено перший військовий підрозділ ОУН-б [19, 509].

Дискусійним питанням на сьогодні є дата створення загону. На думку М. Лебеда це грудень 1942 р. Л. Шанковський вважає, що це осінь 1942 р. Волинський дослідник В. Дмитрук зазначає, що перший відділ було сформовано 14 жовтня 1942 р. на чолі з С. Качинським («Остапом»), а наступний через кілька днів під командуванням І. Перегійняка («Довбешки», «Коробки»), згодом у районі Колок-Степань (командир «Ярема»), у Пустомитівських лісах («Дорош») і на Крем'янецьчині (командир «Крук»). Автор схиляється до останньої версії, оскільки її частково підтверджують німецькі документи, у яких зазначено, що вже 16 жовтня 1942 р. українські націоналісти зібрали велике збройне формування в районі Сарн та наказом генерала Т. Чупринки від 14 жовтня 1947 р., у якому говорилося: «Минає п'ять років з того часу, як член ОУН Остап почав на Поліссі організовувати збройні групи для боротьби з окупантами України. Маленькі ці групки, борючись рівночасно з німцями й більшовицькими партизанами, дали початок новим формам революційно-визвольного руху – Українській Повстанській Армії» [20, 68; 21, 87].

Перемога радянських військ під Сталінградом, а відтак активізація партизанських загонів, які прибули з Білорусії і намагалися взяти під свій контроль територію Волині, діяльність польських формувань АК, загострення стосунків між польськими колоністами й українцями стали тими суспільно-політичними та військовими факторами зими 1942–1943 рр., які пришвидшили рішення проводу ОУН-б перейти до підготовки збройного виступу. Ініціативу крайового проводу ПЗУЗ було підтримано тодішнім «урядуючим» провідником ОУН-б М. Лебедем («Максим Рубан») і оприлюднено в спеціальному зверненні. Гостро постало питання про потребу об'єднання націоналістичних сил в умовах двофронтової боротьби. Серед потенційних союзників були загоны Т. Бульби – Боровця,

підрозділи ОУН-м, сформовані на південній Крем'янецьчині під керівництвом поручника Блакитного, Володимирщині під командуванням поручника Білого, на Рівненщині під командуванням поручника Волинця та загони під проводом Т. Басюка (родом із с. Борецьки Лановецького району Тернопільської області), який діяв на південній Крем'янецьчині, головно в Лановецькому районі [22, 42–50].

Щодо останнього, то за своїми політичними переконаннями Т. Басюк належав радше до демократичного табору, оскільки був прихильником відродження УНР. Саме тому його загін певний час діяв як самостійна бойова одиниця. Серед організаторів підрозділу слід назвати й «Доктора Славіна» (ім'я встановити не вдалося), жителя одного із сіл Дамонецького району Тернопільської області. Ці молоді люди (віком 28 і 24 роки відповідно) сформували бойовий підрозділ чисельністю близько 80 осіб і напали на невеликі німецькі гарнізони з метою захопити зброю, амуніцію і продовольство. Під впливом націоналістичної пропаганди Т. Басюк сформував власну політичну концепцію, близьку до бульбівської, і гучно назвав власний підрозділ Фронтом української революції. Штаб підрозділу розміщувався неподалік сіл Червоне і Шпиколоси (Крем'янецький район Тернопільської області). Сюди було перевезено викрадену в Крем'янці типографію разом із кількома її співробітниками й налагоджено випуск листівок, у яких ФУРівці називали себе українськими націоналістами, закликали населення до боротьби проти німців, наголошуючи, що створили організацію і загін для боротьби з окупантами [23, арк. 67–68; 24, арк. 1].

Отже, саме події, які відбувалися на Волині та Поліссі, стимулювали керівництво організації остаточно визначитись у питанні збройного опору окупаційній владі. Переломним моментом стала III конференція ОУН-б, яка проходила 17–21 лютого 1943 р. поблизу Олеська. У ній взяли участь вісім осіб: М. Лебідь, Р. Шухевич, В. Охрімівич, «Гармаш», «Косар», З. Матла, «Петро», М. Степняк [1, арк. 17]. Основним рішенням стало визнання потреби активних дій, хоча тактичні аспекти викликали бурхливу дискусію. Крайовий провідник ОУН на західноукраїнських землях М. Степаняк («Дмитро Дмитрів», «Сергій») пропонував об'єднати зусилля з іншими націоналістичними силами й організувати антинімецьке повстання, створивши коаліційний уряд. Однак перемогла позиція крайового провідника ПЗУЗ Д. Клячківського і військового референта проводу Р. Шухевича про необхідність спрямувати основні зусилля на боротьбу проти червоних партизанів та поляків, а стосовно німців зайняти позицію самооборони. У будь-якому випадку діяльність бандерівської організації значно активізувалась [25, арк. 1–6].

Підготовлена заздалегідь матеріальна база, нагромаджені запаси зброї робили можливим початок формування повстанської армії. Згідно з німецькими джерелами, оприлюдненими А. Кентієм [26], у березні 1943 р. в розпорядженні бандерівської організації було близько 15 тис. гвинтівок, 1550 пістолетів, 45 тис. гранат. Особовий склад вже існуючих на Волині підрозділів планувалося поповнити передусім за рахунок активних членів ОУН-б, які служили в лавах української поліції та через проведення мобілізації місцевого українського населення. Поштовхом до активних дій став таємний наказ Центрального проводу ОУН-б від 20 березня 1943 р. про негайний перехід у лісові масиви та приєднання до повстанських загонів поліцейних підрозділів, дислокованих на Волині й Поліссі [27, арк. 62]. Уже наступного тижня Луцьк залишила районна та частина обласної поліції – усього 182 особи зі зброєю під командуванням «Рубашенка» (С. Коваль). Із м. Матієва комендант поліції «Лисий» (І. Климчак) вивів близько 200 озброєних людей. Аналогічна картина характерна і для інших районів Волині, а також окремих місцевостей Галичини. Поліцією, що дислокувалася в Горохові, захоплено місто, звільнено в'язнів із тюрми та концтабору. Ковельська поліція в період 20–30 березня 1943 р. перейшла до УПА. 20 березня 1943 р. в містечку Бережці Крем'янецького району місцева поліція знищила німецький гарнізон (десять осіб) і перейшла на нелегальне положення, приєднавшись до повстанських загонів [28, арк. 2]. Спроби запобігти таким діям призвели до збройних сутичок із німцями, але зупинити процес формування підрозділів УПА їм не вдалось. Загальна чисельність повстанських частин поповнилася 4–5 тис. добре озброєних та вишколених вояків [14, 165].

Підтверджують інформацію про активне формування української національної армії в цей період і радянські джерела. Зокрема, у спецповідомленні керівника УШПР Т. Строкача про діяльність українських націоналістів на окупованій території зазначено: «Отримано Українським штабом партизанського руху розвіддані про діяльність українських націоналістів за останній час відзначають

великий рух націоналістів в районах Ковель, Голоби, Колки, Рожище, Маневичі (Волинської та Ровенської областей).

Штаб українських націоналістів прихильників Бандери ... в двадцятих числах березня місяця ц. р. вислав вказівку про формування української національної армії за рахунок поліцейських, козаків і місцевих українців бандерівського та бульбівського спрямувань...

Німецьке командування, дізнавшись про вказівки бандерівського штабу почало роззброювати, проводити арешти і розстріли української поліції. В с. Павурин Маневицького району, Волинська область поліція двох постерунків арештована і розстріляна.

При спробі німців роззброїти поліцію в м. Ковель, останні вступили з німцями у бій. Вбито 18 осіб німців.

Поліцією звільнені всі заарештовані, а табори трудовинності розпущені.» [29, арк. 25–27]. Основними місцями дислокації загонів українських націоналістів були Волинський і Свинарський ліси. Саме в цьому напрямку відбувався рух поліційних підрозділів та цивільних осіб. Партизанський загін Шитова, що рухався із с. Косинки щонаочі зустрічав групи по 50, 150 і навіть 400 осіб.

Процес формування збройних відділів ОУН в перші місяці відбувався швидко й масово. Підрозділи об'єднувалися в сотні, загони, групи. Наприкінці весни 1943 р. вже існували відносно великі повстанські формування чисельністю 500–800 вояків.

Ставши на шлях творення власної повстанської армії, бандерівське керівництво мусило визначити своє ставлення до загонів УПА–Поліська січ Т. Бульби-Боровця, адже вони намагалися опанувати територію Волині. Результатом зустрічей, про які вже йшлося, стали домовленості про можливість об'єднання та спільну назву збройних підрозділів – УПА. Однак небажання визнати ОУН-б єдиним проводом українського народу призвело до протистояння і намагань із боку бандерівської організації силою приєднати бульбівські та мельниківські загони.

Упродовж березня–квітня 1943 р. відбулося об'єднання збройних відділів ОУН-б і колишніх поліцейських підрозділів у єдину військову структуру – УПА під керівництвом Головної команди (ГК УПА). У травні 1943 р. її очолив військовий референт проводу ОУН-б на ПЗУЗ В. Івахів («Сом», «Сонар»), а після його загибелі 13 травня 1943 р. біля с. Деражного на Рівненщині – крайовий провідник Д. Клячківський («Охрім», «Клим Савур»). Військовим штабом упродовж весни–зими 1943 р. керував В. Сидор, а потім Л. Ступницький («Гончаренко») [14, 168].

Збільшення чисельності особового складу військових підрозділів відбувалося надзвичайно швидко: якщо у квітні 1943 р. нараховувалося близько 10 тис. повстанців, то в червні 1943-го – 20 тис. вояків (саме таку кількість визначив Т. Строкач у доповідній записці, адресованій М. Хрущову, від 15 вересня 1943 р.) [30, арк. 92]. Очевидно, така динаміка пов'язана з процесом примусового приєднання загонів Т. Бульби-Боровця та ОУН-м до УПА. На нашу думку, восени 1943 р. кількісний склад УПА зріс до 30–40 тис. за рахунок формувань із представників інших національностей (звільнених радянських військовополонених). Велику кількість неукраїнського складу повстанців відзначали у звітах і партизанські командири. Зокрема, О. Сабуров 15 лютого 1944 р. доповідав УШПР, що 40 % вояків УПА не є українцями. Серед них називалися інгуші, осетини, черкеси, татари й навіть росіяни [31, арк. 251]. Щодо українського складу повстанської армії, то, згідно зі свідченням одного з командирів УПА Є. Басюка («Чорноморець»), станом на 1944 р. галичани становили 60 %, волиняни та поліщуки – 30 %, наддніпрянці – 10 % [32, арк. 63].

Загальної чисельності УПА в період 1944–1945 рр. досі не встановлено. Дослідник зі США П. Содоль називає цифру 25–30 тис. вояків у 1944 р. Такої думки дотримується і А. Кентій. Головний командир УПА В. Кук стверджував, що ця чисельність складала понад 100 тис. повстанців. П. Мірчук – понад 200 тис. [33, 83; 34, 48].

Тривають суперечки й навколо кількісного складу територіальних військових одиниць УПА. А. Кентій визначає його для УПА-Північ у межах від 12 до 16 тис. в 1944 р. Його підрахунки частково підтверджують покази заарештованого восени 1944 р. Є. Басюка (начальник штабу з'єднання УПА-Схід «Холодний Яр») який свідчив про існування 12–13 тис. вояків (показники, наведені там, стосувалися періоду червня 1944 р.). Далі в документі йшлося про 50 тис. загиблих УПА-Північ із лютого до червня 1944 р. та наявність 82 тис. вояків у складі УПА-Захід [35, 77–78]. На думку

автора, кількість, визначена А. Кентієм, значно занижена й могла бути реальною лише наприкінці 1945 р. Підставу для корегування кількісного складу УПА-Північ дають й інші радянські документи. Зокрема, у звітній доповіді секретаря обкому КП(б)У «Про боротьбу з бандами Українсько-німецькими націоналістами в Ровенській області» за період із лютого 1944-го до лютого 1945 р. наголошується, що за звітний період в області було проведено 2109 чекістсько-військових операцій, унаслідок яких було знищено 45 великих «банд формувань» УПА та 83 боївки СБ ОУН. Далі в документі зазначено кількість вбитих та заарештованих повстанців, а саме, втрати УПА – 15 298 вояків убито, 18 066 вояків – заарештовано, 6913 вояків – з'явилося з повинною. Отже, загальна кількість втрат підрозділів УПА-Північ, які діяли в межах Рівненської області, лише за рік складала 40 277 вояків [36, арк. 11–16].

Статистика Волинської області виглядає дещо скромніше. Станом на 13 вересня 1944 р. було вбито понад 2000 вояків УПА, заарештовано 2100, здалося владі 1200 вояків. Загальна кількість утрат становила близько 5300 повстанців [37, арк. 19]. В інформації першого секретаря Волинського обкому КП(б)У Профатілова, озвученій на засіданні 4-го пленуму Волинського обкому КП(б)У 31 жовтня 1945 р., кількість втрат ОУН і УПА станом на 20 жовтня 1945 р. вказана в кількості 30 262 особи, з яких убито 8684 особи, заарештовано та захоплено в полон 8499, затримано членів ОУН 1948 осіб, банд посібників 2661, з'явилося з повинною 8470 осіб. Загалом ліквідовано 148 підрозділів та груп УПА, залишилося знищити 430 підрозділів та 27 боївок.

Отже, за неповними даними лише з двох областей, де діяла УПА-Північ, її втрати у боях із підрозділами Червоної армії та НКВС наприкінці 1945 р. становили 70 539 вояків. Кількісний склад цих формувань в 1944 р. повинен був налічувати понад 70 тис. вояків. Правильність таких підрахунків підтверджується і німецькими джерелами, які нараховують близько 90 тис. вояків УПА станом на літо 1944 р. [38, 218].

М. Хрущов у листі до Сталіна, датованому червнем 1945 р., наводить такі дані: «За період від дня звільнення західних областей від німецьких загарбників до 1 червня 1945 року було вбито бандитів – 90 275, взято в полон – 93 610 і з'явилося з повинною – 40 395» [39, арк. 6]. Тобто загальна кількість утрат становила 224 280 осіб.

У листі М. Підгорного до ЦК КПРС, датованого 25 вересням 1956 р., загальні втрати українських націоналістів за період 1944–1945 рр. визначені в такій кількості: 150 тис. вбитих, 103 тис. арештованих, 203 тис. членів їхніх родин вислано до Сибіру, тобто, понад 253 тис. осіб. Невідповідність цих даних та величезні кількісні показники викликають сумніви у вітчизняних істориків щодо їх достовірності. На думку автора, це могло бути наслідком уточнення статистики силових відомств, задіяних у ліквідації ОУН і УПА, або бажанням М. Підгорного підкреслити визначну роль й особисті заслуги М. Хрущова, а в його особі й компартії України у боротьбі з українським націоналізмом. Адже чим більшою була загроза відновлення радянської влади та суверенізації України, тим вагомішою видається заслуга нового лідера СРСР у її ліквідації.

Висновок. Є підстави вважати, що загальна чисельність УПА становила близько 150 тис. вояків навесні 1944 р., із яких УПА-Північ – близько 70 тис., а УПА-Захід – понад 80 тис. осіб. Не викликає сумнівів і теза про масовий характер національно-визвольного руху на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБ України), ф. 13, спр. 372, т. 4, арк. 1–35.
2. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 1021, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
3. Центральний державний архів Вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВ України), ф. 3833, оп. 1, спр. 87, арк. 1–33.
4. ЦДАВОВ України, ф. 3833, оп. 1, спр. 77, арк. 1–2.
5. Україна в Другій світовій війні у документах : зб. німецьких архівних матеріалів. – Т. 1 / збір. та упоряд. В. Косик. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. ун-т ім. І. Франка, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1997. – 384 с.
6. Центральний державний архів Громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 22, спр. 76, арк. 1–12.

7. ЦДАВОВ України, ф. 3833, оп. 1, спр. 77, арк. 32–36.
8. Держархів Волинської області, ф. 1021, оп. 1, спр. 4, арк. 18–22.
9. ДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 176–201.
10. Данилюк М. Повстанський записник / М. Данилюк. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, фундація ім. О. Ольжича, 1993. – 192 с.
11. ЦДАВОВ України, ф. 3833, оп. 1, спр. 124, арк. 1–53.
12. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. Р-30, оп. 2, спр. 1, арк. 21–30.
13. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 24 : Ідея ічин: Орган проводу ОУН, 1942–1946: передрук підпільного журналу / ред. Є. Штендера ; співред. Ю. Маївський. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1995. – 592 с.
14. Кентій А. «Двофронтова» боротьба УПА (1943 – перша половина 1944 рр.) / А. Кентій // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 160–222.
15. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 27 : За Україну, за її волю: Спогади / Роман Петренко («Юрко», «Омелько») / ред. Г. Петренко, Є. Штендера. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1997. – 280 с.
16. Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. Причинки до історії / С. Мечник. – Львів : Фелікс ЛТД, 1997. – 144 с.
17. Стахій Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони: повість мого життя / Євген Стахій. – К. : Рада, 1995. – 318 с.
18. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій вітчизняних війнах (1939–1945 рр.). / М. В. Коваль. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.
19. Історія українського війська 1917–1995 / В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін. / Упорядник Я. Шашкевич. – Львів : Світ, 1996. – 840 с.
20. Дмитрук В. Вони боролись за волю України : у 3 т. Т. 3 : Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр. за матеріалами Волині і Полісся / В. Г. Дмитрук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – 404 с.
21. Патриляк І. К. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України / І. К. Патриляк // Укр. іст. журн. – 2004. – № 5. – С. 83–89.
22. Михальчук В. На грані двох світів. (До громадського профілю Тимоша Басюка-Яворенка) / В. Михальчук // Самостійна Україна. – 2000. – Січ.–берез. – С. 42–50.
23. ДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 6, арк. 54–68.
24. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.), ф. 3432, оп. 1, спр. 16, арк. 1–2.
25. ЦДАВОВ України, ф. 3833, оп. 1, спр. 102, арк. 1–6.
26. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 287 с.
27. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 253, арк. 61–63.
28. Держархів Тернопільської обл., ф. 3432, оп. 1, спр. 6, арк. 1–3.
29. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 220, арк. 25–27.
30. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 523, арк. 1–92.
31. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 253, арк. 250–255.
32. ДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 4, арк. 55–75.
33. Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.) / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 183 с.
34. Содоль П. Українська Повстанська Армія. 1943–1949: довідник. – Ч. 1 / П. Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1994. – 199 с.
35. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України. 1999. – 220 с.
36. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 923, арк. 1–24.
37. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 922, арк. 19–29.
38. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 5 : Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 3 : Спомини учасників : док. і матеріали / ред. Є. Штендера ; співред. П. Потічний. – Торонто : Літопис УПА, 1984. – 309 с.
39. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 861, арк. 1–49.